

АНАЛІЗУВАННЯ ПРОБЛЕМ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ

© Завербний А.С., 2012

Висвітлено особливості функціонування ринку електричної енергії України. Проаналізовано етапи формування ринку електроенергії та його розвитку. Розглянуто організаційні, економічні та правові аспекти функціонування і реформування ринку електричної енергії України. Охарактеризовано основні види моделей ринків електричної енергії різних країн світу та потенційні можливості їх впровадження під час трансформації ринку електроенергії.

Ключові слова: ринок електричної енергії, основні моделі ринків електричної енергії країн світу, гуртовий ринок електроенергії.

A. Zaverbnyy

Lviv Polytechnic National University

ANALYSIS OF REFORMATION PROBLEMS IN THE UKRAINIAN ELECTRIC ENERGY MARKET

© Zaverbnyy A., 2012

The features of functioning market of electric energy in Ukraine are reflected in the article. The stages market of electric power forming and his development are analyzed. The organizational, economic and legal problems of functioning and reformation of market of electric energy of Ukraine are considered. The basic types of models of electric energy markets of countries of world and potential possibilities of transformation of electric power market are described.

Key words: market of electric energy, basic models of markets of electric energy of countries of world, herd market of electroenergy

Постановка проблеми. Енергія має важливе значення у розвитку економіки та суспільства, загалом. Електрична енергія є однією з найуніверсальніших видів енергії [1], оскільки без неї ефективність світової економіки була би надзвичайно низькою. Одним із ключових показників рівня розвитку країни виступає річний обсяг споживання електричної енергії на одного мешканця. Електроенергію використовують практично у всіх галузях економіки. Початок промислового використання сягає ще 1879 р. (винахід електролампочки Т.А. Едісоном) [1] з подальшим бурхливим розповсюдженням сфер його використання. Електроенергетична галузь виступає інфраструктурною складовою економічної системи країни. Від її ефективного функціонування залежатимуть не лише економічні показники України, але й життя та здоров'я населення, можливості суспільства тощо [2]. Тому дослідження проблем функціонування ринку електроенергії без сумніву є актуальним для економіки будь-якої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці реформування ринку електричної енергії України присвятили свої наукові праці відомі українські та зарубіжні вчені: С.Г. Ажнакін, І.В. Алексєєв, Т.І. Биркович, Я. Бжоско М.І. Воропай, Г.Б. Гасанов, А.Є. Жмуркевич, Є.В. Крикавський, О.Є. Кузьмін, Я.П. Ковалко, Т.А. Коцко, В.Р. Огороков, Й.М. Петрович, О.О. Лапко, О.Я. Мишишин, І.В. Недін, Ю.І. Стадницький, В.О. Точилін, І.А. Франчук, Є.В. Хлобистов, Н.І. Чухрай, І.К. Чукаєва, О.Й. Чабан, А.К. Шидловський, А.П. Шот, І.Р. Юхновський та ін. [1–8]. Однак незважаючи на значні теоретико-прикладні здобутки в цій царині, недостатньо дослідженим

питанням залишається поетапне комплексне реформування ринку електричної енергії в Україні, не охарактеризовано всі можливі моделі організації ринку електричної енергії, які вже функціонують у світі, їх переваги та недоліки, можливість їх адаптування до умов українського ринку. Також не достатньо проаналізовано потенційні можливості впровадження задекларованих реформ щодо створення ринку двосторонніх договорів та балансуючого ринку на ринку електроенергії в Україні, а також їх економічну ефективність. Крім того, в наукових працях увага зосереджена не на повному спектрі джерел електричної енергії, що використовуються або є потенційними джерелами цієї енергії.

Цілі статті. Охарактеризувати хронологію створення і поетапного трансформування ринку електричної енергії України, виявити проблеми на шляху лібералізації українського ринку електроенергії та запропонувати можливі способи їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обсяги світового споживання електричної енергії постійно зростають. Частка електрики у кінцевому споживанні енергії у світі зросла з 9,6 % у 1973 р. до 15,6 % у 2001 р. та до 17,26 % у 2010 р. [1, 9]. Джерелами отримання електричної енергії виступають: уран, вугілля, нафта, газ, вітрова енергія, сонячна енергія, енергія води (річки, моря), енергія біопалива, енергія відходів, енергія біомаси тощо. Дослідження показали, що електроенергію в Україні переважно виробляють теплові та атомні електростанції (на ці два види припадало 91,7 % виробництва). Причому структура практично не зазнала змін від 2001 р. (тоді на ці види електростанцій припадало 92,71 %) [10]. За останні 20 років обсяги виробництва електричної енергії в Україні зазнали істотних змін. Спостерігалася тенденція зменшення обсягів. Так порівняно з 1991 р. темпи приросту виробництва у 2001 р. та у 2011 р. становили відповідно - 31,85 % та -23,24 % [10]. Як і за видобуванням/виробництвом інших енергетичних продуктів (природного газу, нафти, вугілля) спостерігався різкий спад обсягів у 2009 р. (передусім це було пов'язано із світовою фінансовою кризою). З 2010 р. відновилася зростаюча тенденція, але незважаючи на це, обсяги 2011 р. (193,8995 млрд. кВт*год.) на 2 млрд. кВт*год. є меншими від значення за 2007 р. (рис. 1).

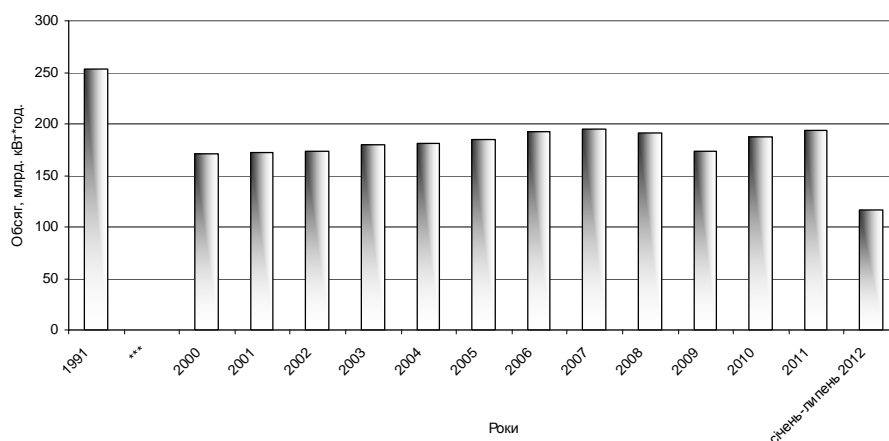

Рис. 1. Динаміка обсягів виробництва електричної енергії в Україні протягом 1991–2012 рр. *

* Джерело авторська розробка на основі даних Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. [Електронний ресурс]: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel> [11]

Цей процес відбувається за умови постійного нарощування обсягів світового виробництва електричної енергії (рис. 2) [12]. Незважаючи на джерело та спосіб отримання електричної енергії, ринки цього енергетичного продукту практично в усіх країнах світу організуються подібно. Різниця полягає у засадах їхнього функціонування, зокрема в засадах торгівлі електроенергією. В Україні діє оптовий ринок електроенергії. Причому, на нашу думку, доцільно вживати термін “гуртовий” ринок електричної енергії, оскільки “оптовий” ринок є русизмом (“опт” з рос. мови означає гурт).

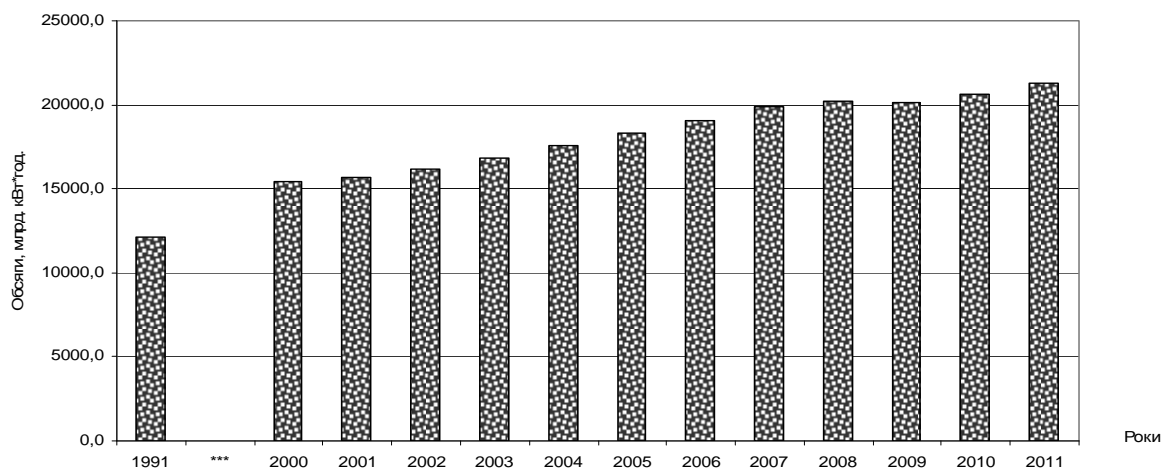

Рис. 2. Динаміка обсягів світового виробництва електричної енергії протягом 1991–2012 рр.*

* Джерело: авторська розробка на основі даних *Statistical Review of World Energy*. [Електронний ресурс]: <http://www.bp.com/statisticalreview>

Вимоги, що висунуті до ринку електроенергії України, насамперед, стосуються високого рівня енергетичної безпеки у поєднанні зі стабільністю функціонування, в умовах світових фінансових та енергетичних криз. Тому серед основних стратегічних завдань економічної політики держави виступає, зокрема, вдосконалення ринків енергетичних продуктів в Україні, зокрема й ринку електроенергії. Світовий досвід показав перевагу саме конкурентного напрямку розвитку ринків енергетичних продуктів. Започаткування електроенергетики України доцільно датувати 1890 р. Цього року було здійснено запуск перших електростанцій країни у Києві, Костянтинівці, Катеринославі та Львові [13]. Галузь бурхливо розвивалася, за винятком хіба що воєнних років (у 1944–1950 рр. здійснювалася відбудова зруйнованих під час війни електростанцій та електромереж країни) [13]. У Радянському Союзі планування розвитку та функціонування електроенергетики здійснювалося централізовано, комплексно, у поєднанні з іншими галузями народного господарства. Причому тоді електроенергетика розвивалася надзвичайно високими темпами та була однією з найнадійніших та найефективніших у цілому світі [14]. Після розпаду Союзу, а саме з дня проголошення незалежності, і до сьогодні електроенергетика України перебуває у трансформаційному стані. Реформування галузі в незалежній Україні відбувалося під час економічної кризи. Саме в цей період українські та іноземні експерти запропонували модель оптового ринку електроенергії. Однак, реформування в електроенергетиці доцільно започатковувати тільки тоді, коли є впевненість, що нова система взаємин сприятиме досягненню значних переваг порівняно з діючою. Дослідження показують, що реформування електроенергетики країни є надзвичайно складним процесом, що потребує надзвичайно уважного, кваліфікованого підходу, великих фінансових та інтелектуальних вкладень протягом усього періоду проведення реформ [2].

Реформування електроенергетики відбувалося поетапно. Як вважають дослідники [3], початок реформи припадає на 1994 р. Наведемо ключові історичні етапи реального трансформування електроенергетики України в межах гуртового ринку електроенергії (табл. 1) та декларативного реформування, яке залишилося поки що лише в паперовому варіанті, тобто нереалізоване [2–4, 6, 8, 14–20].

Як свідчать дані (див. таблицю) в Україні вже понад 15 років функціонує Оптовий ринок електричної енергії. Більше ніж 10 років на цьому ринку панівне становище має модель єдиного оптового покупця і продавця електричної енергії в особі ДП “Енергоринок”.

**Хронологія поетапного трансформування ринку електроенергії України
протягом 1991–2012 рр.***

Події	Початок етапу / період	Характеристика етапів
1	2	3
Започаткування реформ ринку електроенергії України	1994 р.	Прийнято Указ президента України “Про заходи щодо ринкових перетворень у галузі електроенергетики України” від 21 травня 1994 р.
Створення Національної комісії регулювання електроенергетики України (НКРЕ)	1994 р.	Прийнято Указ президента України “Про Національну комісію з питань регулювання електроенергетики” від 8 грудня 1994 р. Перед НКРЕ поставлені завдання: - економічне регулювання та ліцензування діяльності суб’єктів природних монополій, - забезпечення проведення тарифно-цінової політики країни, - захист прав споживачів електроенергії, - розробка та впровадження правил користування електроенергією
Реструктуризація енергетичної галузі за функціональним принципом	1995 р.	Прийнято Указ президента України “Про структурну перебудову в електроенергетичному комплексі України” від 4 квітня 1995 р.), який розпочав реструктуризацію енергетичної галузі за функціональним принципом (на відміну від існуючого територіального)
“Монетизація” розрахунків в електроенергетичній галузі України	1995 р.	Примусове виведення взаєморозрахунків з бартерних схем, так званих “взаємозаліків”. Сприяло притоку готівкових коштів до енергогенеруючих компаній
Реструктуризація енергетичної галузі шляхом відокремлення виробництва, передавання, розподілювання та постачання	1996 р.	Станом на цей період відокремилися і повноцінно функціонували наступні організації: - 4 компанії теплові електростанції, - 1 компанія магістральних мереж, - 1 компанія атомна енергетична компанія (НАЕК “Енергоатом”, створена цього ж року згідно з Постановою Кабінету міністрів України № 1268 шляхом об’єднання п’яти атомних електростанцій), - 27 регіональних розподільчих компаній.
Започаткування Оптового ринку електроенергії України (ОРЕ)	1996 р.	Оптовий ринок електроенергії України був побудований за моделлю “єдиного покупця”. Даний ринок передбачав принцип роботи теплових електростанцій за ціновими заявками та всіх решта виробників електроенергії за регульованими тарифами
Закон України “Про електроенергетику”	1997 р.	Прийнято Закон України “Про електроенергетику”, в якому визначено організаційно-правові, економічні основи функціонування електроенергетики України
Проведення перших конкурсів з продажу акцій енергопостачальних компаній (обленерго)	Грудень 1997 лютий 1998 р	Про неефективність даного заходу свідчить те, що реалізовано лише 20 % акцій “Кіровоградобленерго” та “Тернопільобленерго”
Повторне проведення конкурсів з продажу акцій обленерго	1998 р.	Започаткування першої хвилі приватизації енерго-активів. Купівля активів енергопостачальників на біржах, вторинному ринку. Результатом конкурсів і торгів стала концентрація від 66 до 72 % акцій наступних енергопостачальників “Львівобленерго”, “Лугансь-кобленерго”, “Одесаобленерго”, “Полтаваобленерго”, “Прикарпаттяобленерго”, “Сумиобленерго”, “Чернігів-обленерго”
Проведення перших міжнародних торгів в електроенергетиці України	1999 р.	Проведення перших міжнародних торгів в електроенергетиці України (акції 6 обленерго). Указом президента України закріплено контрольні пакети акцій теплових енергогенеруючих компаній у державній власності, що загальмувало приватизаційні процеси в електроенергетиці України, породило тіньовий сектор
Указом президента України закріплено контрольні пакети акцій теплових енергогенеруючих компаній у державній власності	1999 р.	Даний Указ загальмував приватизаційні процеси в електроенергетиці України, породило тіньовий сектор

1	2	3
Указом президента України закріплено контрольні пакети акцій теплових енергогенеруючих компаній у державній власності	1999 р.	Даний Указ загальмував приватизаційні процеси в електроенергетиці України, породило тіньовий сектор
Відмова від бартеру в електроенергетиці	2000 р.	Відмова від бартеру в електроенергетиці була здійснена шляхом введення грошових розрахунків за електро-енергію
Вето президента України на Закон “Про особливості функціонування оптового ринку електроенергії”	2001 р.	Закон мав на меті перехід до прямих контрактів між виробниками та покупцями електроенергії. Панівне становище моделі єдиного оптового покупця і продавця електричної енергії в особі ДП “Енергоринок”
Перша приватна група електростанцій	2002 р.	Поява першої приватної групи електростанцій відбулася шляхом отримання ліцензії НКРЕ ТОВ “Східенерго”
Підключення до паралельної роботи з європейською енергосистемою	2002 р.	Підключення Бурштинського енергоострову до паралельної роботи з європейською енергосистемою. Перша спроба інтеграції до європейської енергосистеми UCTE
Концепція функціонування й розвитку Оптового ринку електроенергії	2002 р.	Сформована Концепція функціонування й розвитку Оптового ринку електроенергії. Перший крок (щоправда лишень на папері) переходу до моделі двосторонніх (прямих) контрактів. Концепція була затверджена Постановою Кабінету міністрів України “Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України” від 16 листопада 2002 р. № 1789
Реалізація Концепції функціонування й розвитку Оптового ринку електроенергії	2003 р.	Засідання міжвідомчої комісії з координації роботи щодо реалізації Концепції функціонування й розвитку Оптового ринку електроенергії. На жаль, засідання носило більш декларативний характер
Створення міжвідомчої комісії щодо координації роботи, пов’язаної з реалізацією положень Концепції	2004 р.	Створена міжвідомча комісія щодо координування роботи, пов’язаної з реалізацією положень Концепції функціонування й розвитку Оптового ринку електроенергії. Робота даної комісії практично безрезультатно триває і досі
Створення Національної акціонерної компанії “Енергетична компанія України”	2004 р.	Створення Національної акціонерної компанії “Енергетична компанія України” (НАК “ЕКУ”) в якості холдингового об’єднання державних активів енергокомпаній галузі. Своєрідне відхилення від курсу лібералізування українського ринку електричної енергії, оскільки НАК “ЕКУ” виступає державною монополією
Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і ЄС	2005 р.	Підписання Меморандуму про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і ЄС із закріпленням плану реформування енергетики
Енергетична стратегія України на період до 2030 р.	2006 р.	Затвердження Енергетичної стратегії України на період до 2030 р. Перша спроба державного довгострокового планування розвитку електроенергетики України. Більшість показників через не реалістичність були так і не досягнуті (станом на червень 2012 р.)
Україна стала членом Єдиного енергетичного співтовариства	2010 р.	У зв’язку з тим, що Україна стала членом Єдиного енергетичного співтовариства необхідною стає імплементація європейських норм та правил в енергетику України.
Договір про Енергетичне співтовариство	2011 р.	Україна приєдналася до Договору про Енергетичне співтовариство. Рік членства показав, що обидві сторони (Європейська комісія та Міністерство енергетики та вугільної промисловості) залишилися незадоволеними співпрацею через не виконання сторонами узятих на себе зобов’язань
Оновлення Енергетичної стратегії України до 2030 р.	2012 р.	На даний період (станом на 1 травня 2012 року) до ринку електроенергії входять наступні учасники: - виробники електроенергії: 5 компаній теплових електростанцій, 1 національна атомна енергетична компанія, 1 енергогенеруюча компанія з гідроелектростанцій, 32 теплові електростанції та інші виробники малої потужності, 8 вітроелектростанцій, 52 інших виробників), - постачальники електроенергії: 40 постачальників за регульованим тарифом, 215 постачальників за нерегульованим тарифом, - оптовий постачальник електроенергії (ДП “Енерго-ринок”)

1	2	3
Перехід на модель двохсторонніх контрактів з балансуєчим ринком	-	Початок переходу був запланований ще на 2003 р. Взагалі трансформування діючої моделі в нову повинно було відбуватися поетапно (4 етапи) протягом 2003-2006 рр. Однак, з різних причин даний процес так і залишився декларацією до сьогодні (01.11.2012 р.)

* Авторська розробка на основі опрацювання літературних джерел [2-4, 6-8, 14-21, 20, 24]

У світовій економіці діють різні моделі ринків електричної енергії. Згідно з Концепцією функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України, серед моделей гуртових ринків електричної енергії для сектора з вертикально розмежованою структурою виділено основні, а саме [21, 22]:

- ✓ модель єдиного покупця;
- ✓ лібералізована модель єдиного покупця;
- ✓ модель повномасштабного (обов'язкового) спотового ринку;
- ✓ модель двосторонніх договорів з балансуєчим ринком.

Згідно із дослідженнями Л.С. Беляєва [14], найпоширенішими у світі моделями організації гуртового ринку електричної енергії є:

- ❖ модель єдиного покупця;
- ❖ лібералізована модель єдиного покупця;
- ❖ модель обов'язкового спотового ринку (пулу);
- ❖ модель двосторонніх контрактів з балансуєчим ринком [14].

Згідно із науковими працями І. Коссе серед різноманітних моделей ринків електроенергії, доцільно виділити такі основні:

- регульована монополія;
- єдиний покупець;
- конкуренція на оптовому ринку;
- конкуренція на оптовому та роздрібному ринках [16].

Дослідження світових ринків електричної енергії, систематизування праць провідних вчених дослідників цієї тематики [4–5, 8, 14, 16–18, 20, 22] дозволяє нам виокремити такі основні моделі гуртових ринків електричної енергії:

- регульована монополія;
- єдиний покупець;
- лібералізована модель єдиного покупця;
- обов'язковий пул (біржа);
- залишковий пул;
- двосторонні договори з балансуєчим ринком.

Цей модельний ряд гуртових ринків електричної енергії ми побудували за принципом зростання рівня конкуренції на ринках електричної енергії.

Отже, з 1996 р. в Україні з деякими застереженнями діє модель єдиного покупця (продавця). Як показують дослідження, діюча модель гуртового ринку має значні недоліки. Передусім вона обмежує конкуренцію на ринку через відсутність прямих контрактів між виробниками та споживачами електроенергії. Через це кінцеві споживачі не в змозі змінювати постачальника, вимагати високої якості електроенергії, послуг енергопостачання тощо. Крім того, тарифи на електроенергію формуються за недосконалим механізмом, що сприяє недоотриманню виробниками електроенергії коштів за неї. Це ж спричинює проблему низького рівня модернізування виробничих потужностей генеруючих компаній [16].

За роки незалежності в Україні значно знизилася обсяги введення в експлуатацію нових енергогенеруючих потужностей. Порівняно з 1980–1990 рр. цей показник у 1990–2000 рр. знизився більш ніж вдесятеро (з 14,9 ГВт потужностей до 1,2 ГВт). За 2000–2010 рр. показник порівняно з попереднім десятиліттям збільшився 1,5 разу і становив 3,0 ГВт (незважаючи на зростання,

становив лише 20 % від рівня 1980–1990 рр.) [16]. Це свідчить про значний рівень старіння генеруючих потужностей країни. Так частка енергоблоків теплових електростанцій віком понад 40 років в Україні майже вдвічі перевищує відповідне значення у країнах ЄС [16]. Тобто, існуюча модель “єдиного покупця” стримує розвиток ринкових механізмів гуртового ринку електроенергії України. Потреба у подальшій лібералізації ринку електроенергії постає як з боку виробників, так і з боку споживачів, оскільки обидві сторони зможуть тісніше взаємодіяти, отримуючи від цього вигоди (зокрема своєчасну оплату, конкурентну ціну, покращення якості електроенергії та підвищення рівня обслуговування тощо).

Дослідження світових тенденцій трансформування гуртових електроенергетичних ринків показало, що першим етапом лібералізування гуртового ринку, зазвичай, є запровадження моделі єдиного покупця або ж моделі повномасштабного (обов’язкового) спотового ринку [21]. Однак багато країн на цьому не зупиняються і, розвиваючи ринки, переходять до моделі двосторонніх договорів з балансуєчим ринком [21]. Саме першим шляхом (згідно з моделлю єдиного покупця) здійснюється реформування гуртового ринку електроенергії України.

Документом, який свідчить про намір України здійснити це реформування, є Концепція функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України (далі Концепція ФРОРЕЕ) [19, 21], що була затверджена Кабінетом Міністрів ще у 2002 р. Реформування гуртового ринку електроенергії України, окрім покращання для виробників та споживачів цього продукту, також передбачається у вимогах міжнародних фінансових організацій [19, 21].

Враховуючи проаналізовані тенденції реформування ринків електроенергії в країнах світу, Україна перебуває на правильному шляху (таблиця). Однак перехід до наступного щаблю розвитку, а саме до двосторонніх договорів та балансуєчого ринку, так і залишився поки що тільки на папері. Одним із багатьох підтверджень цього є те, що Постановою Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України” від 16.11.2002 р. N 1789, передбачалося в двомісячний термін розробити детальний план заходів щодо реалізації перетворень в гуртовому ринку електроенергії України. Але комісія для розгляду і погодження даного плану була створена аж через два роки, а сам план затверджений лише через 5 років [18, 21] (саме за стільки років планувався повномасштабний перехід з наявної системи ринку до нової).

Згідно з Концепцією ФРОРЕЕ, розвиток гуртового ринку електроенергії повинен передбачати поступовий перехід до повномасштабного конкурентного ринку [21]. Нова модель ринку, згідно з Концепцією ФРОРЕЕ, повинна передбачати такі складові: ринок прямих товарних поставок електричної енергії, який функціонує на основі двосторонніх договорів купівлі-продажу електричної енергії між виробниками електричної енергії та постачальниками і споживачами (такі договори можуть укладатися як на біржі, так і на позабіржовому ринку); балансуєчий ринок електричної енергії; ринок фінансових контрактів; ринок допоміжних послуг [21]. Концепцією ФРОРЕЕ [21] було заплановано здійснити поетапний перехід (в 4 етапи) протягом 2003–2006 рр. Однак термін реалізації переносився з року на рік, а розроблені Концепцією ФРОРЕЕ чотири етапи поки що, на жаль, не реалізуються.

Першим етапом переходу повинно виступати початкове навчання учасників гуртового ринку електроенергії щодо особливостей укладання двосторонніх договорів. Необхідно здійснювати укладання двосторонніх договорів (причому обумовлено їх незначну кількість) між генеруючими електроенергію компаніями та компаніям, що передають електроенергію за підсумками аукціону з продажу електричної енергії. Балансування електроенергетичного ринку на першому етапі повинно здійснюватися через пул ДП “Енергоринок”. Однак для реалізування вказаних рекомендацій, передусім, потрібно вжити таких невідкладних заходів: термінова, повна оплата за спожиту електричну енергію (як показав досвід багатьох країн саме значна дебіторська та кредиторська заборгованості стали значною проблемою лібералізації ринку); ліквідація адміністративного втручання в ринкові механізми функціонування гуртового ринку електроенергії (оскільки воно стримує розвиток ринкових механізмів); розроблення та правове закріплення основних правил і умов, що стосуються функціонування системи двосторонніх договорів купівлі-продажу електричної енергії

між виробником і споживачем або постачальником та системи ціноутворення для всіх учасників ринку (ТЕЦ, АЕС, ГЕС та ін.) (перехід від адміністративного регулювання до цивільного права); удосконалення ринків енергетичних продуктів (вугілля, природного газу) України; створення сприятливого інвестиційного клімату у державі та енергетичній галузі зокрема (передовсім з метою отримання ресурсів для модернізування та оновлення існуючих морально та фізично зношених генеруючих потужностей) [7, 21].

Під час реалізації другого етапу заплановано впровадження балансуючого механізму. Для цього заплановано використовувати пропозиції “на добу вперед”, що надходять до пулу від виробників. Наступним кроком є перехід на використання цінових заявок і пропозицій, що подаватимуться учасниками балансуючого ринку, а розрахунки будуть здійснюватись за відповідними цінами небалансів. Для реалізації цього етапу першочерговими завданнями є вміння точного планування і прогнозування споживання для ефективного функціонування балансуючого ринку електроенергії та зміна організаційно-правової форми оператора ринку електроенергії [16, 21]. Реалізація напряму залежатиме і від створення умов для поступового впровадження системи двосторонніх договорів купівлі-продажу електричної енергії між виробником і споживачем або постачальником, паралельно зі створенням умов для участі атомних станцій на ринку цінових заявок, запровадженням автоматизованої системи обліку та запровадженням ринку допоміжних послуг [21].

Третій етап передбачатиме самостійне складання графіків, відкриття замість пулу (ДП “Енергоринок”) біржі електроенергії, що працюватиме за механізмом “на добу вперед”, запровадження перехідних контрактів, тобто довгострокові двосторонні договори укладатимуться напряму між учасниками ринку. Проблеми небалансу вирішуватимуться на балансуючому ринку [16]. Передостанній етап передбачає повноцінне впровадження балансуючого ринку (з узаконеними правилами його функціонування) у поєднанні із системою комунікацій, з метою розподілення обсягів навантаження і виставлення рахунків учасникам ринку, програмного забезпечення, що відповідає вимогам правил балансуючого ринку та системою облікування в усіх учасників гуртового ринку електроенергії [21]. Тобто на цьому етапі очікується повноцінне впровадження ринку двосторонніх договорів та балансуючого ринку, а також забезпечення його безперервного функціонування відповідними системами моніторингу [21].

Четвертим етапом передбачено цілковите відкриття гуртового ринку (обов’язковий ринок відсутній) за умови, що біржа стає добровільною.

Перевагами цієї моделі гуртового ринку електроенергії, насамперед, виступатимуть високий рівень конкуренції (зі всіма позитивними наслідками для всіх учасників), саморегулювання ринку, інтегрування України в ЄС та ін [16, 21].

Проведені нами дослідження дозволили визначити, що найповніша структура ринку електричної енергії України відображена в розробленому проекті Закону “Про засади функціонування ринку електричної енергії України” [23]. Згідно із цим проектом, ринок електричної енергії України повинен передбачати такі складові: ринок двосторонніх договорів (що передбачає прямі договірні відносини з купівлі-продажу електроенергії між її виробниками та покупцями (постачальниками або споживачами) [19]; ринок “на добу наперед”; балансуючий ринок; ринок допоміжних послуг; ринок доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж; роздрібний ринок електричної енергії.

Вперше проект Закону України “Про засади функціонування ринку електричної енергії України” мав бути до 1 червня 1998 р. розроблений і внесений на розгляд Верховної Ради України (згідно з планами, зазначеними у законі України “Про електроенергетику”) [12, 23]. Хоча і надалі, на жаль, залишається лише проектом. І це є значною перепорою для трансформування ринку електроенергії у нову модель. У деяких працях не акцентують увагу на такій складовій, як ринок доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж [7], розглядаючи лишень ринок прямих поставок електроенергії, балансуючий ринок та ринку допоміжних або системних послуг. Аналогічна ситуація і з Концепцією ФРОПЕЕ, в якій зазначені такі складові: ринок прямих товарних поставок електричної енергії, який функціонує на основі двосторонніх договорів купівлі-продажу електричної енергії між виробниками електричної енергії та постачальниками і споживачами

чами (такі договори можна укласти як на біржі, так і на позабіржовому ринку); балансуєчий ринок електричної енергії; ринок фінансових контрактів та ринок допоміжних послуг [21]. Важливо зазначити, що експорт електроенергії Україною є значним за обсягами, і незважаючи на скорочення його обсягів, посідає ключове місце в енергетичній галузі країни (рис. 3). До цього також доцільно додати перспективний напрямок євроінтегрування економіки України, зокрема й інтегрування в енергетичну систему Європейського Союзу. Отже, необхідність функціонування такої складової ринку електроенергії, як ринок доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж, є зрозумілою та важливою.

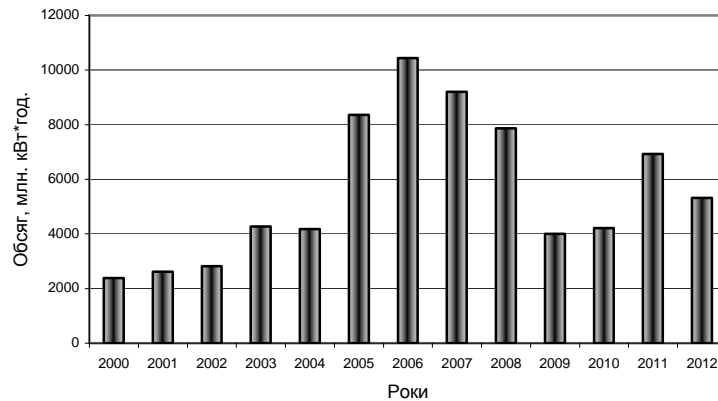

Рис. 3. Динаміка експорту електроенергії в Україні за 2000–2011 рр. та в період січень–липень 2012 р. *

* Джерело: авторська розробка на основі даних Міністерства енергетики та вугільної промисловості України <http://mre.kmu.gov.ua/fuel> [11]

Підсумовуючи, доцільно запропонувати такі заходи щодо прискорення трансформування наявної моделі функціонування ринку в нову, перспективнішу та ринково-орієнтованішу.

Передусім потрібно створити чітке правове поле, як базу реформування ринку електричної енергії України (зокрема, окрім прийняття нових законодавчих актів, потрібно внести зміни у вже чинні, від яких залежить реформування української енергетики). Адже перехід від адміністративного регулювання до ринкових взаємовідносин не можливий без прозорих “правил гри” на цьому ринку.

Удосконалення функціонування ринків інших енергетичних продуктів (вугілля, природного газу) України, оскільки саме ці ресурси є ключовими для певних енергогенеруючих компаній.

Покращення інвестиційного клімату в країні та в галузі, зокрема, з метою залучення внутрішніх та іноземних інвестицій в електроенергетику України.

Необхідно створити автоматизовану систему диференційованого обліку електроенергії, обміну даними між учасниками оновленого ринку електроенергії, оскільки буде відсутня “керуюча рука” держустанови. Реалізація цих заходів пришвидшить та спростить трансформування гуртового ринку електроенергії України та підвищить ефективність його функціонування. У вигаді при цьому будуть і виробники, і споживачі продукту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як показали дослідження, діюча модель гуртового ринку України (модель єдиного продавця) має значні недоліки: обмежує конкуренцію на ринку через відсутність прямих контрактів між виробниками та споживачами електроенергії, через це кінцеві споживачі не в змозі змінювати постачальника, вимагати високої якості електроенергії, послуг енергопостачання тощо. Окрім того, тарифи на електроенергію формуються за недосконалим механізмом, що сприяє недоотриманню виробниками електроенергії коштів за неї. Отже, потреба у подальшій лібералізації ринку електроенергії постає як з боку виробників, так і з боку споживачів, оскільки обидві сторони зможуть тісніше взаємодіяти і отримувати від цього вигоди (зокрема своєчасну оплату, конкурентну ціну, покращення якості електроенергії та підвищення

рівня обслуговування тощо). Запровадження нової моделі конкурентного ринку електричної енергії в Україні здійснюється набагато повільніше, ніж було передбачено Концепцією функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України. Після проведення реформ, ринок електричної енергії України повинен включати такі складові: ринок двосторонніх договорів (що передбачає прямі договірні відносини з купівлі-продажу електроенергії між її виробниками та покупцями (постачальниками або споживачами); ринок “на добу наперед”; балансуєчий ринок; ринок допоміжних послуг; ринок доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж; роздрібний ринок електричної енергії.

Напрямок подальших досліджень потенційних можливостей реформування українського ринку електричної енергії повинен стати досвід реформування ринків електроенергії країн світу та можливості використання його під час формування конкурентного середовища в енергетичній галузі країни. Доцільним є аналізування організаційних, економічних та правових проблем реалізації запланованих реформ енергетичного ринку України, загалом, та ринку електроенергії, зокрема.

1. *Руководство по энергетической статистике – IEA (Международное энергетическое агентство) Printed in France by Stedi. June 2007. – 192 с. [Электронный ресурс]: http://www.iea.org/stats/docs/statistics_manual_russian.pdf*
2. Кучеренко О. Ще раз про оптовий ринок електроенергії / Олексій Кучеренко // “Дзеркало тижня” №40, 13 жовтня 2001 [Електронний ресурс]: http://dt.ua/ECONOMICS/sche_raz_pro_optoviy_rinok_elektroenergiyi-26032.html
3. Ажнакін С.Г. Шляхи модернізації оптового ринку електроенергетики України / С.Г.Ажнакін // Економічні інновації, Випуск 47. – 2012. – С. 15–22. [Електронний ресурс]: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ei/2012_47/PDF/2_Azhnaki.pdf
4. Ажнакін С.Г. Шляхи модернізації оптового ринку електроенергетики України / С.Г. Ажнакін // Економічні інновації. Випуск 47. – С. 15–22.
5. Биркович Т.І. Аналіз сучасних приватизаційних процесів в енергетиці України / Т.І.Биркович //Електронне наукове фахове видання “Державне управління: удосконалення та розвиток” [Электронный ресурс]: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=441>
6. Мицишин О.Я. Дослідження залежності виробництва електроенергії від видобутку енергоресурсів в Україні / О.Я. Мицишин, А.Є. Жмуркевич, А.П. Шот // Вісн. Львівськ. держ. фінанс. академії. – Львів : Держ. фінанс. академія, 2005. – № 7. – С. 468–478.
7. Франчук І.А. Аналіз структури ринків електроенергії, диференційованих за видами діяльності і напрямками розвитку їх державного регулювання /І.А.Франчук//Економіка та держава № 1(73)/2009. – С. 76–79.
8. Енергетика України на початку XXI століття: Монографія / Под ред. А.К. Шидловского. – К. : Укр. енцикл. знання, 2005–2007. – Т. 1–5.
9. *Statistics & Balances International Energy [Electronic resource]: http://www.iea.org/stats/index.asp?COUNTRY_CODE=29*
10. Підсумки роботи паливно-енергетичного комплексу у 2001–2012 рр. [Електронний ресурс]: <http://mpe.kmi.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art>
11. Підсумки роботи паливно-енергетичного комплексу у 2001–2012 рр. [Електронний ресурс]: <http://mpe.kmi.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art>
12. *Statistical Review of World Energy. [Electronic resource]: <http://www.bp.com/statisticalreview>.*
13. Лімоніс української енергетики. Науково-технічна спілка енергетиків та електротехніків України / [Електронний ресурс]: <http://www.ntseu.net.ua/ua/history>.
14. Беляев Л.С. Недостатки конкурентного рынка электроэнергетики и целесообразность корректировки концепции реформирования электроэнергетики России / Л.С. Беляев // [Електронний ресурс]: http://www.transform.ru/index.shtml.Porqdok_opredeleniq_ZSP_i_novye_MDP_25_01_08.doc
15. Єрьоменко А. Енергоринок: 20 років (не) залежності // [Електронний ресурс]: http://dt.ua/ECONOMICS/energoringok_20_rokiv_ne_zalezhnosti__86762.html.
16. Коссе І. Реформа ринку електроенергії в Україні / І. Коссе // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Ринок електроенергії. – [Електронний ресурс]: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2012/Policy_Paper_4_final.pdf
17. Антоненко Л.А., Ван Цюйши Государственное регулирование развития производства возобновляемых источников энергии / Л.А. Антоненко Ван Цюйши // Актуальні проблеми економіки Науковий економічний журнал № 8 (110), 2010. – С. 31–36.

18. Вільха В.А. Перші кроки, що тривають вічність. Реформі українського ринку електроенергії виповнилося вісім років. Але вона так і не розпочалася / В.А. Вільха // “Дзеркало тижня” №9, 06 березня 2010. – [Електронний ресурс]: http://dt.ua/POLITICS/pershi_kroki,_scho_trivayut_vichnist_reformi_ukrayinskogo_rinku_elektroenergiyi_vipovnilosya_visim_59448.html 19. Вільха В.А. Проблеми реформування енергоринку України В.А. / Вільха // Ефективна економіка [Електронний ресурс]: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=284> 20. Рабіа А.А. Структурные изменения в мировой энергетике и задачи государственного регулирования энергетического сектора в Украине / А.А. Рабіа // Актуальні проблеми економіки Науковий економічний журнал № 8 (110), 2010. – С. 31–36. 21. Постанова Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України” від 16 листопада 2002 р. № 1789 / [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-2002-%D0%BF>. 22. Шевцов А. Ринок електроенергії в Україні. Проблеми вдосконалення / А. Шевцов, М. Земляний, В. Вербинський // [Електронний ресурс]: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/14.htm> 23. Проект Закону України “Про засади функціонування ринку електричної енергії України” [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=43622 24. Рішення круглого столу “Реформування Оптового ринку електроенергії. Організаційні, технічні, законодавчі і фінансово-економічні проблеми” 21 вересня 2010/ [Електронний ресурс]: <http://www.ntseu.net.ua/ua/work/pr/130> 25. Степанов Д.В. Оцінка можливостей отримання енергоносіїв з органічних відходів з урахуванням техногенного навантаження на навколишнє середовище / Д.В. Степанов, С.Й Ткаченко, А. П. Ранський // Наукові праці ВНТУ. – 2012, – № 1. – С. 1–7.